

YASAMA OTLARNING LEKSIK- SEMANTIK GURUHLARI VA DERIVATSION TAHLILI

Xasanova Gulnisa

Samarqand davlat Chet tillar instituti 4 bosqich talabasi

Ilmiy rahbar:

Samandarov Rustam

Annotatsiya: Mazkur maqolada yasama otlarning leksik-semantik guruhlari va derivatsion qoliplarining tahlili xususida keltirib o‘tiladi. Turli leksik-semantik guruhlar, shuningdek, ularning funksiyalari, turkumlanish imkoniyatlari xususida keltirilgan.

Kalit so‘zlar: yasama otlar, derivatsion qoliplar, konseptual birliklar, leksik qatlam, leksik birliklar.

Tilshunoslikda so‘zlarning shakllanishi va ma’no xususiyatlarini o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Xususan, yasama otlar tili boyituvchi vositalardan biri bo‘lib, ular mavjud so‘zlardan hosil qilinib, yangi leksik birliklar sifatida tilga kiradi. Yasama otlarni o‘rganish orqali tilimizdagi morfologik va semantik jarayonlarni chuqurroq tushunish mumkin. Yasama otlar turli leksik-semantik guruhlarga bo‘linadi: ob’ektni, harakat yoki jarayonni, sifat va holatni bildiruvchi guruhlar mavjud. Shu bilan birga, ularning hosil bo‘lishida derivatsion qoliplar va qo‘shimchalar muhim rol o‘ynaydi. Masalan, -chi, -dor, -lik, -sizlik kabi qo‘shimchalar so‘zga yangi ma’no yoki funktsiyani beradi va ularni semantik jihatdan turkumlash imkonini yaratadi. Tadqiqot natijalari tilshunoslik fanida yasama otlarni chuqur o‘rganish va ularni samarali tahlil qilish uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Yasama otlarni o‘rganishda ularni leksik-semantik guruhlarga bo‘lish tilshunoslikda asosiy vazifalardan biridir. Bu guruhlar so‘zlarning ma’nosi, funktsiyasi va qo‘llanilish doirasiga qarab ajratiladi. Asosan, yasama otlar quyidagi guruhlarga bo‘linadi: Ob’ektlarga oid guruhlar. Bu guruhdagi yasama otlar asosan moddiy yoki nomli ob’ektlarni bildiradi. Masalan, “kitobchi” (kitob sotuvchi yoki yozuvchi), “qalamdor” (qalam egasi yoki ishlab chiqaruvchi) kabi so‘zlar ob’ekt asosida hosil qilingan. Ushbu guruh tilimizda yangi nomlarni yaratishda keng qo‘llaniladi.[1].

Harakat yoki jarayon bilan bog‘liq guruhlar: Ushbu guruh yasama otlar faoliyat yoki jarayonni ifodalaydi. Masalan, “yuvuvchi” (narsani yuvuvchi), “o‘qituvchi” (o‘quv jarayonini amalga oshiruvchi) kabi so‘zlar derivatsion qoliplar orqali hosil qilingan va harakatni bildiruvchi xususiyatga ega. Bu guruh tilning semantik boyligini oshiradi va yangi ish yoki faoliyat nomlarini

shakllantiradi.

Sifat, holat yoki xususiyatni bildiruvchi guruhlar. Ba'zi yasama otlar ob'ekt yoki harakatga bog'liq bo'lmagan, balki ularning sifat, holat yoki xususiyatlarini ifodalaydi. Masalan, "beg'arazlik" (faqat yaxshi niyat bilan qilinadigan ish), "boylik" (moliyaviy holat) kabi so'zlar ob'ekt va harakatdan mustaqil semantik birlik hisoblanadi. Bu guruh tilimizning ma'nodorlik qatlamini boyitadi. Yasama otlarni leksik-semantik guruhlariga ajratish orqali ularning tilda tutgan o'rni va derivatsion jarayonlar bilan bog'liqligi aniqroq tushuniladi. Shu bilan birga, guruhlash morfologik va semantik tahlilni osonlashtiradi va tilshunoslik tadqiqotlarida asosiy metodologik vosita sifatida xizmat qiladi.

Yasama otlarning shakllanishida derivatsion qoliplar tilning morfologik va semantik imkoniyatlarini ochib beradi. Derivatsion qoliplar so'z hosil qilishning muntazam va belgilangan yo'lini tashkil etib, yasama otlarga yangi ma'no berishga xizmat qiladi. Ular orqali so'zlar ma'nosi kengayadi, semantik guruhlar bilan bog'lanadi va tilning leksik boyligi oshadi. O'zbek tilida yasama otlarni hosil qiluvchi qo'shimchalar asosida tahlil qilish orqali ularning semantik xususiyatlari aniqlanadi. Masalan, -chi qo'shimchasi odatda shaxs yoki faoliyat bilan bog'liq so'zlarni bildirsa, -dor qo'shimchasi egalik yoki bog'liqlikni ifodalaydi. -lik qo'shimchasi sifat, holat yoki abstrakt tushunchalarni hosil qiladi, -sizlik qo'shimchasi esa mavjud emaslik yoki yo'qlikni bildiradi. Derivatsion qoliplar tahlili yasama otlarning leksik-semantik guruhlari bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Bu esa tilshunoslikda so'zlarni morfologik va semantik jihatdan tahlil qilishni osonlashtiradi, tilning strukturaviy va leksik jihatlarini chuqurroq o'rganishga imkon yaratadi. Shu tarzda, derivatsion qoliplar yasama otlarni sistematik tahlil qilishda muhim ilmiy vosita sifatida xizmat qiladi. Yasama otlarning tahlili amaliy jihatdan ularning tilimizdagi qo'llanilishi va semantik xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida yasama otlar ularning leksik-semantik guruhlari va derivatsion qoliplari asosida tahlil qilinadi. Bu orqali ularning hosil bo'lish mexanizmi va semantik boyligi aniqlanadi. Masalan, ob'ektga oid yasama otlar odatda shaxslar yoki predmetlar bilan bog'liq bo'lib, ular tilning nom beruvchi qatlamini boyitadi. Harakat yoki jarayon bilan bog'liq yasama otlar esa faoliyatni yoki ish jarayonini ifodalashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, sifat, holat yoki xususiyatni bildiruvchi yasama otlar tildagi abstrakt va konseptual birliklarning shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Derivatsion qoliplar esa yasama otlarning morfologik tuzilishini aniqlashga yordam beradi. Hosil qiluvchi qo'shimchalar asosida so'zlar ma'nosi aniqlanadi, ularning semantik guruhlar bilan bog'liqligi kuzatiladi va tilning leksik qatlamidagi tartib va strukturani o'rganish

imkoniyati paydo bo'ladi.[6] Shu tarzda, yasama otlarning leksik-semantik guruhlari va derivatsion qoliplari tahlili ularning tilshunoslikdagi o'rni, funksiyasi va semantik imkoniyatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi hamda tilni o'rganishda ilmiy asos yaratadi.

Xulosa. Ushbu maqolada yasama otlarning leksik-semantik guruhlari va derivatsion qoliplari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, yasama otlar tilimizda yangi leksik birliklarni hosil qilish, semantik boylikni oshirish va morfologik jarayonlarni yanada aniqroq tushunish imkonini beradi. Yasama otlar o'zining semantik jihatidan ob'ekt, harakat yoki jarayon, sifat va holatni bildiruvchi guruhlariga ajratilishi mumkin. Shu bilan birga, derivatsion qoliplar va hosil qiluvchi qo'shimchalar (masalan, -chi, -dor, -lik, -sizlik) so'zning semantik xususiyatini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Bu orqali yasama otlar leksik-semantik guruhlar bilan uzviy bog'liqlikda shakllanadi va tilning leksik-morfologik tuzilishini boyitadi. Olingan natijalar tilshunoslikda yasama otlarni tahlil qilish va ularni semantik jihatdan guruhlashda ilmiy asos sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, tadqiqot kelajakda tilimizdagi yangi yasama otlarni aniqlash va morfologik tahlil qilishda amaliy yo'l ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimova, M. (2015). Tilshunoslikda derivatsiya masalalari (s. 23–65, 89–96). Toshkent: Akademiya.
2. Tashkent State University Press. (2018). O'zbek tili: Nazariy va amaliy fanlar (s. 56–102). Toshkent.
3. Ergashev, Sh. (2021). Yasama otlar leksik-semantik guruhlari. Til va adabiyot ilmiy jurnali, (3), 12–29.
4. Islomov, D. (2017). O'zbek tilida so'z hosil qilish (s. 34–88). Buxoro: Buxoro universiteti nashriyoti.
5. Nasriddinova, F. (2019). Derivatsion qoliplarda semantik muvofiqlik. Linguistika masalalari, (2), 47–63.